

УДК 37.014

ІЄРАРХІЧНИЙ ВЕКТОР ДИДАКТИЧНИХ ПОНЯТЬ

кандидат філологічних наук, Сокол М.О.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
Україна, м. Тернопіль

У статті розкрито ієрархічний вектор дидактичних понять у педагогічній науці. Проаналізовано понятійно-категорійний апарат дидактики. Досліджено розвиток основних конститuentів дидактики. Мета статті полягає у тому, щоб визначити чіткий ієрархічний вектор дидактичних закономірностей, зазначивши, що процес навчання який за допомогою практики, базується на психолого-педагогічних концепціях або дидактичних системах.

Ключові слова. дидактика, понятійно-категорійний апарат, розвиток, система, поняття, педагогічна наука.

PhD in Philological Sciences, M. Sokol The hierarchic vector of didactic concepts / Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Ukraine

In pedagogy, there is no clear definition of the main didactics categories such as: educational process, teaching, training, content of education, etc. The aim of the article is to define a clear hierarchic vector of didactic concepts, noting that the learning process is based on the practice of psychological and pedagogical concepts or didactic systems. However, didactic systems characterize the goals of education, the content of education, the organization of the learning process, the methods and forms of its implementation, the motivational and value orientation of students. At this stage of pedagogical knowledge, it is expedient to explore new didactic concepts, terms that denote systemic components. The first group of didactic notions and terms is represented by lexical components that reflect the methodological foundations of didactics as a branch of

pedagogical knowledge and characterize the process of categorization of didactic knowledge in general («education», «didactics», «function of didactics», «theory of learning», «didactic system», «didactic theory», «didactic concept» etc.). The second group of concepts and terms fixe the methodological foundations of the actual process of learning, which should include approaches to the definition of its essence (functions, patterns, principles of implementation, structural organization) from philosophical, physiological, psychological, pedagogical positions. As far as here belong such concepts as «learning process», «principle», «rule», «purpose of learning» etc., and through them reveals the systemic nature of learning, the specific positions and activities of teachers and students.

The study of a broad pedagogical spectrum and the inventory of new concepts make it possible to state that there is a significant increase of terms in the composition of the conceptual-categorical apparatus of didactics and school science. Most of these concepts denote new statements in theory and practice of education, didactics and school science. Development of the content of the didactics' notions in the XX century. In general, it is not a complete process, since the definitions of the main concepts (teaching method, form of training) are still being reviewed, clarified and implemented by typological correction.

Key words: didactics, conceptual-categorical apparatus, development, system, concept, pedagogical science.

Вступ. Наукові уявлення про дидактику як педагогічну дисципліну, що розглядає змістовну і процесуальну сторони навчання в їх єдності, дозволяють на сучасному етапі уточнити її предмет і основну закономірність, а саме «зв'язок викладання (діяльності вчителя) і вчення (пізнавальної діяльності учня), їх взаємодію» [0, с. 108]. У педагогіці не має чіткого (виразного) визначення основних категорій дидактики (навчальний процес, викладання, навчання, зміст освіти та ін.) Мета

статті полягає у тому, щоб визначити чіткий ієрархічний вектор дидактичних закономірностей, зазначивши, що процес навчання який за допомогою практики, базується на психолого-педагогічних концепціях або дидактичних системах. Разом з тим, дидактичні системи характеризують цілі виховання, освіти, зміст освіти, організацію процесу навчання, методи та форми його реалізації, мотиваційно-ціннісну орієнтацію школярів [0, с. 113]. На цьому етапі педагогічного знання доцільно досліджувати нові дидактичні поняття, терміни, що позначають системні складові.

Тенденції до детермінації педагогічних понять (А.С. Белкін, В.О. Кутєва, С.В. Єрьоміна, Б.Б. Комаровський та ін.) частково відображають сучасний стан дидактики як галузі педагогічного знання, що має широке практичне застосування. Зважаючи на рекомендації Ф.Е. Буїсона щодо роботи над будь-якою системою понять, то автор вважав, що вона повинна починатися з визначення основ науки або галузі техніки [0, с. 15–38]. Для виявлення основних компонентів сучасного дидактичного знання здійснено порівняльно-порівняльний аналіз навчальної та наукової літератури з педагогіки і дидактики за методикою, запропонованою І.І. Логвіновим [0]. Дані види джерел досить компактні за змістом і об'єктивно відображають стан розвитку наукового дидактичного знання в різні часові періоди і дозволяють визначити базові (стабільні) компоненти теорії навчання як галузі педагогічного знання. Вибіркова сукупність джерел подана 50 найменуваннями, виданими в період з 30-х рр. ХХ ст. по теперішній час. Завдяки результатам застосування порівняльного аналізу структур розділів підручників і навчальних посібників з педагогіки і дидактики, наукових видань було виділено змістовні компоненти дидактичного знання і відповідні групи дидактичних понять і термінів.

Перша група дидактичних понять і термінів представлена лексичними засобами, що відображають методологічні основи дидактики як галузі педагогічного знання і, певним чином, характеризують процес категоризації дидактичного знання в цілому («освіта», «дидактика», «функція дидактики», «теорія навчання», «дидактична система», «дидактична теорія», «дидактична концепція» та ін.) (Н.В. Бордовська, О.Н. Звягін, В.В. Краєвський, А.В. Хуторський та ін.).

Друга група понять і термінів фіксує методологічні основи власне процесу навчання, до яких слід віднести підходи до визначення його сутності (функції, закономірності, принципи здійснення, структурна організація) з філософських, фізіологічних, психологічних, педагогічних позицій (В.Д. Іванов, Б.З. Вульф, Б.П. Єсіпов, М.К. Гончаров, О.Н. Звягін, Л.В. Загрекова, В.В. Ніколіна, І.І. Ільясов, Г.І. Ібрагімов, Н.В. Кузьміна, І.Я. Лернер, Л.І. Рувінський, І.І. Кобиляцький, П.І. Підкасистий, В.А. Ситаров, В.О. Сластьонін, С.А. Смирнов, В.В. Сєріков та ін.). Позаяк сюди належать такі поняття як «процес навчання», «закон», «закономірність», «принцип», «правило», «мета навчання» та ін., а завдяки їм розкривається системний характер навчання, специфічні позиції і види діяльності учителів та учнів.

Під «навчанням» С.М. Вишнякова розуміє сукупність змістовного та розвиваючого компонентів, що перебувають у постійній взаємодії, цілеспрямований процес передачі суспільно-історичного досвіду, перетворення його у знання учнів за допомогою спеціальних методів і різноманітних форм й за допомогою професійного педагога або іншого компетентного фахівця. Навчання одночасно несе в собі змістовний (повідомлення знань, формування умінь і навичок, необхідних для успішної участі в різних видах соціальної діяльності) і розвивальний

(загальний розвиток людини як особистості, збагачення її духовного світу і творчого потенціалу) компоненти. Воно виступає не тільки як процес передачі знань, але, перш за все, як засіб розвитку мислення учнів і є основною складовою освітнього процесу. Навчання, як зазначає С.М. Вишнякова, – це будь-яка зміна (в сторону покращення) у поведінці, інформованості, знаннях, розумінні, світогляді, системі цінностей і навичок» [0, с. 191].

Самостійним компонентом у структурі дидактичного знання є вдосконалення змісту освіти, де повною мірою виокремлюються сутнісні характеристики дидактичних концепцій і теорій - підходи до визначення структури, принципів і вимог побудови, нормативне регулювання. Поняття цієї групи включають в себе найменування навчальних дисциплін, види і форми фіксації змісту освіти («зміст освіти», «знання», «вміння», «навик», «компетентність», «принцип побудови змісту освіти», «навчальний предмет», «державний освітній стандарт», «навчальний план», «навчальна програма», «підручник» тощо.).

Важливим напрямом дидактичної науки є розкриття теоретичної сутності методів навчання, специфіки їх реалізації в педагогічній практиці. Відповідна понятійна група представлена поняттями, що фіксують загальні характеристики способів організації діяльності педагога і студента (метод навчання, прийом навчання, технологія навчання та ін.) й конкретизують їх застосування в реальних умовах навчального процесу (вправа, лекція, демонстрація та ін.) та заслуговують на відзначення, оскільки у них запропоновано форми та способи процесу навчання. Процес навчання, на їх переконання, втілюється в різних організаційних формах, тому в самостійний розділ дидактики традиційно включаються і знання про характер і умови взаємодії педагога і учнів, що самостійне навчання і робота з

навчальним матеріалом. Понятійно-категорійний апарат даного компонента дидактичного знання представлений поняттями, які позначають зовнішні ознаки організації процесу навчання і визначають порядок його реалізації в конкретних умовах (форма навчання, форма організації навчання, урок, лабораторне заняття, факультатив і т. д.)

У розрізі означеної проблеми вчені Г.М. Коджаспирова [0] акцентує увагу на засобах навчання, які належать до матеріально-технічного середовища, де відбувається навчальний процес, а через них відбувається реалізація принципу наочності, від їх правильного підбору і використання залежить ефективність, результативність навчання. Відповідна понятійна система включає в себе поняття, що розкривають основи організації предметного середовища у процесі навчання (засіб навчання, наочний посібник, ілюстративний матеріал, навчальна програма, навчальна дошка та ін.)

Разом з тим, обов'язковим компонентом процесу навчання стає діагностика його результатів. Так у дидактиці вивчення сутності контролю, визначення його форм, методів, засобів - це самостійний напрям. Корисним у порушеному питанні є доробок представників різних напрямів педагогічної науки, що розкриває основні складові навчального процесу (І.Я. Лернер, П.І. Підкасистий, І.П. Підласий, В.М. Полонський, Л.М. Фрідман та ін.) У зв'язку з цим, можна виокремити групу понять, що визначають специфіку організації і здійснення освітньої діагностики, а також характеризують результативність процесу навчання, її відповідність з поставленими дидактичними цілями («контроль знань», «метод контролю», «форма контролю», «моніторинг знання», «якість навчання», «діагностичний матеріал», «дидактичний тест», «навченість», «оцінка», «відмітка» і т.д.).

Дидактика, як і будь-яка інша наука, постійно розвивається. У зв'язку з цим в її структурі можна виділити розділ, який описує основні напрями в розвитку підходів до організації процесу навчання. Відтак, така система понять представлена наступним чином: «вид навчання», «догматичне навчання», «евристичне навчання», «програмованого навчання», «дистанційне навчання», «взаємне навчання» та ін. Підсумуємо, що запропонована класифікація не є вичерпною і завершеною. Однак вона дозволяє застосувати і історико-педагогічний підхід для об'єктивної оцінки тенденцій розвитку понятійно-категорійного апарату вітчизняної дидактики і розширити відомості щодо її актуальності для сучасної науки.

Зрозуміло, що ґрунтуючись на вище означених твердженнях, понятійно-термінологічна система дидактики збагачувалася новими термінами. В.В. Давидов увів у науку термін «змістовне узагальнення», що означає теоретичний образ, продукований в людській свідомості шляхом розумових операцій, які встановлюють єдність системи понять і їх взаємозв'язків і представляє, таким чином, висновування узагальнень» [0]. Запропоноване П.Я. Гальперінім і Н.Ф. Тализіною вчення про процеси та умови, що визначають формування осмислених дій, а на їх основі - уявлень і понять, утвердилося в системі понять дидактики як теорія поетапного формування розумових дій. Поглиблене в багатьох наукових концепціях поняття «розвиваюче навчання» почитаючи від Й.Ф. Гербарта і до В.В. Давидова, Д.Б. Ельконіна, І.Я. Лернера, М.Н. Скаткіна, увійшло в понятійно-термінологічний апарат. Гуманістична концепція навчання Ш.О. Амонашвілі збагатила систему понять педагогіки - «змістовно-оцінне навчання», «колективна оцінка» та ін. Відповідно до концепції А. Лая, сформульованої у праці «Експериментальна дидактика», пояснено, що характер засвоєння учнями знань залежить від психолого-

фізіологічних особливостей. Однією з провідних ідей автора стала заміна «школи навчання» на школу дії. В основу цієї ідеї, сформульованої, зокрема, у «Школі дії», була покладено вчення про єдність сприйняття, мисленої переробки, як основних елементів навчального процесу. Головне у цій тріаді – сприйняття, переробка, результат, а останній компонент – діяльність, змістом якої є пристосування дитини до навколишнього середовища. Основи дидактики розвиваючого навчання сформульовані А. Діствергом у 33 чітких правилах. Велике значення німецький педагог віддавав наочності, яка знайшла конкретне вираження у правилах: «від близького до далекого», «від простого до складного», «від більш легкого до більш складного», «від відомого до невідомого». В дидактичній літературі поступово закріпилися так поняття як: «проблемне навчання», «випереджаюче навчання», «зона найближчого розвитку», «оптимізація навчання», «труднощі навчання на високому рівні», «інновації в навчанні», «навчання в іграх» та інші. Як наслідок, у кінці ХХ ст. освоєння цієї системи педагогічних понять спричинило появу нового понятійно-категорійного апарату дидактики. У той же час в загальній дидактиці і предметних методиках не припиняються різноманітні класифікації та визначенні методів і прийомів навчання, форм організації навчального процесу, прийомів контролю знань.

Наступним фактором, який зумовив розвиток понятійної системи дидактики на рубежі століть, слід визнати зміну соціальної, культурної, економічної ситуації в країні і її освітньої системи. Прийнятий курс на гуманізацію і гуманітаризацію навчання, спричинив зміни у визначенні цілей освіти, розумінні спрямованості і змісту навчального матеріалу, окреслив напрями змін в змісті навчальних предметів, що позначилося на тлумаченні традиційних понять і призвело до виникнення нових.

Істотний розвиток отримали ідеї інтеграції навчальних предметів, систематизації знань учнів як в рамках одного навчального предмету, так і циклів навчальних дисциплін.

Потреба в уточненні традиційних і введенні нових понять, що відображають процес навчання і виховання, позначають сучасні методи і прийоми навчання і є носіями інформації про авторські освітньо-виховні концепції. Поряд з вживанням традиційних педагогічних (процес навчання, загальна освіта, метод навчання та ін.) і загальнонаукових понять (алгоритм, генезис, діагностика, детермінізм, інваріант, кваліметрія, моделювання, простір, феномен і ін.) у педагогічній науці на рубежі ХХ і ХХІ ст. підвищується частотність використання нових міжсистемних запозичень (наприклад, легітимність, квест-технологія, толерантність, емпатія), іншомовних педагогічних понять (дистанційне навчання, бізнес-освіта, технополіс, парк методичних засобів і ін.), посилюється педагогізація понятійно-категорійного апарату інших наук і загальноповсюдваної лексики (освітній вектор, децентралізація освіти, освітній ценз, освітні послуги).

Дослідження широкого педагогічного спектру і проведена інвентаризація нових понять дають змогу стверджувати, що спостерігається значне збільшення складу понятійно-категорійного апарату дидактики і школознавства. Велика частина цих понять позначає нові у теорії і практиці освіти, дидактиці та школознавстві. Розвиток змісту понять дидактики у ХХ ст. загалом □ це не завершений процес, оскільки дефініції основних понять (метод навчання, форма навчання) як і раніше переглядаються, уточнюються та здійснюється типологічна корекція.

Висновки. Крізь призму змісту основних понять встановлено, що формування сучасного дидактичного понятійно-категорійного апарату обумовлено дією не лише загальних для всієї понятійної системи

педагогіки чинників розвитку, але і специфічних (законодавчі акти щодо реформи школи, впровадження і подальший розвиток ідей вчителів-новаторів, зміна змісту базових категорій педагогіки, міжнародні освітні ресурси). Варто зазначити, що інформатизація та комп'ютеризація життя сучасного суспільства значно вплинули на розвиток дидактичної системи понять, оскільки зумовили необхідність широкого використання інформаційних технологій в сфері освіти.

Доволі продуктивними виглядають наукові розвідки, що розкривають різні аспекти систематизації нових дидактичних понять і дають змогу зробити висновок про те, що сучасний понятійно-категорійний апарат відображає розвиток нових напрямів у теорії освіти і нових форм практичної освітньої діяльності, зміни в організації процесу навчання і освоєння нових методів навчання. Серед понять останньої предметно-тематичної групи велика кількість іншомовних внутрішньо-системних запозичень. З огляду на це вважаємо, що дидактична система понять прагне до інтернаціоналізації і гармонізації терміносистеми відповідно до зарубіжного понятійно-категорійного апарату. Саме тому, спостерігаємо введення авторських понять, багато з яких не відповідають таким вимогам, як точність, дефінітивність, нормативність, що свідчить про персоніфікацію утворення поняття як одного з шляхів розвитку понятійної системи дидактики, проте відзначимо зниження вимогливості дослідників й авторів до відбору і продукування нових понять, що посилює проблему впорядкування і стандартизації понятійно-категорійного апарату. У рефлексіях сучасних науковців відзначимо збільшення кількості нової педагогічної номенклатури і дидактичних понять завдяки педагогізації і спеціалізації тематичної групи технічних понять, інтернет-понять, що зумовлюють вихід дидактики на новий рівень розвитку, тобто інтеграцію ідей інформатики та педагогіки в процесі навчання.

Підсумуємо, що значна кількість іншомовних понять у сучасній термінології дидактики і школознавства свідчить про те, що слідом за ними у вітчизняну науку широко впроваджуються ідеї зарубіжної педагогіки, а отже, формується певна залежність розвитку української педагогіки від зарубіжних освітніх систем.

Література:

1. Белкин А.С., Кутьев В.О. Актуальные понятия современной педагогики: «Круглый стол» /А.С. Белкин // Педагогика. М.: Дружба, 2003. – №.7. – С. 44–60.
2. Вишнякова С.М. Профессиональное образование. Словарь. Ключевые понятия, термины, актуальная лексика / С.М. Вишнякова. – М.: НМЦ СПО, 1999. - 284 с.
3. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Педагогический словарь / Г.М. Коджаспирова. – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 176 с.
4. Комаровский Б.Б. Русская педагогическая терминология / Б.Б. Комаровский. – М.: Просвещение, 1969. – 311 с.
5. Краевский В.В. Методология педагогики: Пособие для педагогов-исследователей /В.В. Краєвський. - Чебоксары: Изд-во Чуваш, ун-та, 2001. - 244 с.
6. Крысина Л.П. Толковый словарь иностранных слов / Л. П. Крысина. – М: Русский язык, 1998. - 273 с.
7. Логвинов И.И. Природа дидактического знания / И.И. Логвинов // Педагогика. – М.: НМЦ СПО, 2000. – №6.–С. 13–18.
8. Педагогика: Учеб. пособие / Под ред. П. И. Пидкасистова. – М.: Педагогическое общество России, 1998. – 640 с.
9. Толковый словарь русского языка конца XX века: Языковые изменения / Ред. Г.Н. Складаревская. – М: Фолио, 1998. – 700 с.

10. Buisson F. É. *Dictionnaire de pédagogie et d'instruction primaire / F. E. Buisson. - Paris: Lancoire, 1979. – 249 p.*

References:

1. Belkin A.S., Kutjev V.O. (2003) *Aktualnyje ponyatija sovremennoj pedagogiki (Actual notions of modern pedagogy): Kruglyj stol. Pedagogika. Moscow.*

2. Vyshnyakova S.M. (1999) *Profesionalnoje obrazovanie. Slovar. Klyuchevyje ponyatija, terminy, actualnaya lexika (Professional education. Dictionary. Key words, concepts, terms, actual lexis). Moscow, - 284 s.*

3. Kodzhaspirova G.M., Kodzhaspirov A.Yu. (2000) *Pedagogicheskij slovar (Pedagogical dictionary). Moscow, -176 s.*

4. Komarovskiy B.B. (1969) *Ruskaya pedagogicheskaya terminologiya (Pedagogical terminology). Moscow, - 311 s.*

5. Krajevskiy V.V. *Metodologija pedagogiki (Pedagogical methodology): Posobiye dla pedagogov-isledovateley. Cheboksary, - 244 s.*

6. Krysina L.P. (1998) *Tolkovyj slovar inostrannyh slov (Dictionary of foreign words). Moscow, 273 s.*

7. Logvinov I.I. (2000) *Priroda dydakticheskogo znanyja The nature of didactic knowledge). Pedagogika. Moscow*

8. *Pedagogika: Ucheb. posobie (1998). Pod red. P.I. Pidkassistova. Moscow. 640 s.*

9. *Tolkovyj slovar russkogo jazyka konca XX veka: Jazykovye izmenenija (1998) Red. G.N. Skljarevskaja. Moscow, - 700 s.*

10. Buisson F.É. *Dictionnaire de pédagogie et d'instruction primaire / F.E. Buisson. - Paris: Lancoire, 1979. – 249 p.*